ئۆتۆریتاریزم: چەمک و تایبەتمەندیەکانی… نووسینی: زانکۆ یاری

ئۆتۆریتاریزم «Autoritarianisme» دەستە واژەیێکە کە لە وشەی فەڕانسەوی «Autorite» واتا هێز و دەسەڵات گیراوە. 1)) ئۆتۆریتاریزم پێناسەی جۆری نوێنەکی دەروونناسی و شرۆقەی جۆری لە تایبەتمەندیەکانی کەسایەتی لە مرۆقە. حکوومەتە سیاسییەکان هەمان نموونەی ڕێکخستنی دەسەڵاتی سیاسین کە دەتوانرێ بە چەند شێوەی جۆراوجۆر پۆلێن بەندی بکرێن، وەکوو ژمارە بەڕێوەبەرانی دەسەڵاتی سیاسی، شێوازی دەستنیشانکردنی بەڕێوەبەران، جیایی نێوان ئەو دامەزراوانەی حکوومەت دەکەن و هەروەها جۆری پەیوەندیی نێوان دەسەڵاتداران و خەڵک.

دیاریکردنی سنوورەکانی نێوان ئەو دوو ڕێژیمانە کارێکی زۆر ئاسان نیە، بەڵام هەر بەپێی ئەو پێوەرانە چەندین ڕێژیمی جیاواز بوونیان هەیە، وەکوو دێموکراسی، کۆماری، پاڕلمانی، پاشایەتی، دیکتاتۆری، تۆتالیتاریزم و هتد.

بە واتەیەکی سادەتر ڕێژیمی ئۆتۆریتێ بە دەستەیێک لە ڕێژیمە دیکتاتۆریەکان دەڵێن کە گرووپێک بە ناوی یەک حیزبی سیاسی وەکوو حیزبی بەعسی عێراق، یان دارودەستەیەکی چەکداری وەکوو حکوومەتی ژنەڕاڵەکان لە ئارژانتین و حکوومەتی سەرهەنگەکان لە یوونان، ئازادیەکانی تاکەکەسی و حقووقی کۆمەڵایەتی خەڵک لە ناو دەبات و بە شێوەیەکی زۆرە ملانە بە سەریان دەسەڵاتداری دەکا. 2))

ڕێژیمەکان زیاتر لە دوو ڕوانگەوە خوێندنەوەیان بۆ کراوە: یەکەمیان ڕوانگەی حقووقییە کە زیاتر ورد بۆتەوە سەر بنەمای دەستووری و دامەزراوەکانی دەسەڵاتی گشتی. ڕوانگەی دووهەمیان روانگەی زانستە سیاسی یە کانە کە بە شێوەیەکی کەمتر ڕەسمی و بە سنوور دەڕوانێتە ڕێژیمەکان، لەو ڕوانگەیەوە ڕێژیمە سیاسییەکان لە ڕەهەندی دامەزراوەیی و یاساییەوە سنوردار ناکرێنەوە بەڵکوو ڕۆڵی ئەکتەری دیکەش لە بەرچاو دەگیرێن کە دەیانهەوێ کاریگەری یان لە سەر دەسەڵاتی گشتی هەبێ، وەکوو میدیاکان، سەندیکا، پارتە سیاسییەکان و هتد. بەڵام ئەبێ سەرنج بدەین بۆ ئەوەی کە «ئۆتۆریتاریزم» لاوازە لەگەڵ «ئۆتۆریتە» (autority) « و نابێ ئەم دوو چەمکە تێکەڵ بکەین.

بۆ شێوەیەکی کورت دەتوانین ئاماژە بە ئەوە بکەین کە «ئۆتۆریتە» تایبەتمەندیەکی شیاو و هەڵبژاردەیە و ڕاگەیەنەری هێزیی بەربڵاوی حکوومەت لە بەکارهێنانی دەسەڵاتدارییە، هەبوونی ئۆتۆریتە لە لێکدانەوەی نیزامە سیاسەکان نیشاندەری ڕەوایی سیستەمی سیاسیە و پێیوەندیی زۆر باش لەگەڵ هێز و دەسەڵاتداری هەیە. هەروەها «ئۆتۆریتە دەتوانێ بە بێ هێز هەبوونی بێت، {کە بەم شێوەیە} کاریگەر نییە، بەڵام وەڵامدەری چەمکی «هە بوونی مافە».3))

لە ساڵی 1965،» ڕایمۆند ئارۆن» (Raymond Aron)، مێژوونووس و کۆمەڵناسی فەڕانسەوی، حکوومەتە سیاسیەکان بۆ پێی پڕەنسیپێکی تر پۆلێن بەندی دەکا، ئەویش ڕکابەریی نێوان پارتە سیاسیەکانە، ئەو پێیوایە ئەو ڕکابەری یە تەنیا پێورێکە کە دەتوانێ دێموکراسی لە تۆتالیتاریزم جیا بکاتەوە. هەروەها پێوەری دەستنیشانکردنی دێموکراسی لە حکوومەتێکی چەند حیزبی دا، زۆربوونی ژمارەی حیزبەکان نییە، بەڵکوو بەشایی و کەلێنی سیاسی و کۆمەڵایەتییە لە نێو ئەو ڕژێمەدا، وکوو دابەشبوونی حیزبەکان بۆ سەر بەرەی چەپ و ڕاست دا.
هەر لەو دیدگایەشەوە، سیاسەتزانەکان دەڕوانن کار و کردەوە و ڕەفتاری ڕژێمە سیاسیەکان نەک تەنیا لایەنی حقووقی و دەستوری. بەو شێوەیە چەمکی سیستمی سیاسی دێنە کایەوە و لە نێو زانستە سیاسیەکان دا زیاتر باسی سیستەمی سیاسی دەکرێ. چەمکی سیستەمی سیاسی بانتر و زۆرتر لە چەمکی ڕژێمی سیاسی سەیر دەکرێ. سیستەمێکی سیاسی دەتوانێ چەند ڕژێمی سیاسی وەک پاشایەتی، سەرۆکایەتی، پارلمانتاری یان تێکەڵاوییەک لە چەند دانەی جیاواز لە خۆ بگرێ. ئۆتۆریتاریزم دیاری ڕۆژئاوایە، هەروا کە جێگەی سەر هەڵهێنانی درەختی ئەم ئەندیشە و بەرهەم هێنانی زۆرتری، وڵاتانی ڕۆژئاوایی بوو.

ڕژێمی ئۆتۆریتێر، ڕژێمێکە کە لەودا دەسەڵاتی سیاسی بۆ مانەوەی هەرچی زیاتری خۆی، هەوڵی یەکدەستکردنی خەڵک و کۆمەڵگە دەدا بۆ ئەوەی تاکەکانی کۆمەڵگە بۆ زۆر بهێنێتە ژێر ڕکێفی خۆی. لە نیوەی دووهەمی سەدەی بیستەمەوە جۆرێک لە پۆلێنکردنی ڕژێمە سیاسیەکان هاتەتە کایەوە، ئەویش دابەشکردن بۆ سەر دێموکراتیک و نادێموکراتیک دایە، واتە ڕژێمە سیاسیەکان بە هەر شێوەیەک داڕێژرابن و بە هەر دەستوور و بنەمایەکەوە دروست بووبن، بۆ سەر ئەو دوو دەستەدا دابەش دەبن. بۆ نموونە؛ حکوومەتی کۆماری، پاڕلمانی، پاشایەتی، یان تەنانەت ئایینیش تەنیا بۆ سەر

دیموکراتیک یان نادیموکراتیک دا دابەش دەبن.
ئەمڕۆکە لە نێوان ڕێژیمە کانی جیهاندا نزیک بە سەد ڕێژیم هەن کە نە دەتوانرێ لە ڕێزی ڕێژیمە دیموکراتەکان پۆلێن بەندی بکرێن، نە لە ڕێزی ڕێژیمە تۆتالیتێرەکاندا، ئەو ڕێژیمانە بە رێژیمی ئۆتۆریتێر ناسراون.

جیاواز بوونی تۆتالیتاریزم و تایبەتمەندیەکانی ئۆتۆریتاریزم:

وشەی تۆتالیتر لە سەر چاوەکانی زانستی سیاسی، بە سێ شێوەی گشتی بە کار هێنراوە: تۆتالیتر (Totaliter))، تۆتالیتاریانیسم (Totalitarianism)) و تۆتالیتاریسم 4).(Totalitarisme)) دەستە واژەی تۆتالیتر لە ڕیشەی لاتینی «Totus » واتا «هە موو» داڕێژاوە و بە مانای «گشتی، بەر بڵاو، پلۆرالیزم، هەموو لایەن، پێشڕەو» هاتووە. لە زانستی سیاسی بە رێژیم و حکوومەت گەلێک دەڵێن کە داخوازی بەر بڵاو بوونی رۆڵی حکوومەت لە هەموو لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگەن. هەروەها تۆتالیتر، ئیدۆلۆژی یان بزووتنەوە یەکە لایەنگری پێشڕەو و بوونی ئەم جۆرە دەسەڵاتە بێت.
سێ تایبەتمەندیی سەرەکی ئەندیشەی ئۆتۆریتێر بریتیە لە:

– پلۆرالیزمی سنووردار:

ئەو رێژیمانە لە سیستەمی تاک حیزبی و تۆتالیتێر جیا دەکرێنەوە، هەروەها لە پلۆرالیزم و چەند حیزبیش کە تایبەتمەندیی دێموکراسیە جیا دەکرێنەوە. 5)) لە بەر ئەوەی کە تۆتالیتاریزم دەیهەوێ هەموو کۆمەڵگە لە پاوانی یەک ئیدۆلۆژی دا بێ، ئەندیشەی تۆتالیتەری، چاودێری و کۆنتڕۆڵی حکوومەتە لە سەر هەموو بناغەکانی ئابووری، کۆمەڵایەتی و تەنانەت کۆنتڕۆڵی خۆی تایبەتی؛
بەڵام ئۆتۆریتاریزم تەحەممولی هەندێک جیاوازیی ئیدۆلۆژیکی، ئایینی و سیاسی دەکا. واتە چەندین پارت و گرووپی سیاسیی جیاواز دەتوانن چالاکی بکەن و تەنانەت لە نێو دەسەڵاتی سیاسی دا بوونیان هەبێ. تۆژینە ران لە رێژیمە فاشیستیە کانی مۆسۆلینی لە ئیتالیا، هیتلری لە ئەڵمانیا و ئیستالینی لە شۆرەوی، وەکوو چەند نموونەی ناسراوو بە تۆتالیتێر یادیان کردوە.6))

بەڵام ئەو پلۆرالیزمە بە چەند هۆکار سنووردارە:

یەکەم ئەوەی کە ئازادیی گرووپە سیاسی یە کان لە لایەن ڕژیمەوە هەندێک چوارچێوەی بۆ داندراوە. لەگەڵ ئەوەشدا کە بوونی گرووپی ئۆپۆزیسیۆن یان سەندیکا ڕێگە پێدراوە، بەڵام چوارچێوەیەکی کار و

چالاکی یان بۆ دەستنیشانکراوە و بەردەوام لە ژێر چاودێری دان.
دووهەمین هۆکاری سنووردارب وونی پلۆرالیزم ئەوەیە کە، هەرچەندە لەو رێژیم□انەدا هەڵبژاردن هەیە بەڵام تەنیا بۆ پێشاندانی رۆخسارێکی دێموکراتیکە، چونکە هەڵبژاردن کاریگەری یەکی ئەوتۆی لە سەر دەسەڵاتدارانی پلە یەکەم نیە، و تەنیا هەندێک ئاڵوگۆڕی لە پلەکانی خوارووتردا پێک دێنێ. (بۆ نموونە: شێوەی پۆتین-مێدڤێدێف لە ڕووسیا)
سێهەمین هۆکاری سنووردارب وونی پلۆرالیزم، بەکارهێنانی هێزە بۆ کەمکردنەوە و سەرکوتی ناڕازیان، هەتا پڕەنسیپەکانی بەشەرعیکردنی دێموکراتیک لە کۆمه ڵگەدا زیاتر چوارچێوەدار بن، ئۆتۆریتاریزم خراپتر خۆی دەسەپێنێ و بۆ پاراستن و مانەوەی خۆی زیاتر کەڵک لە هێز و لە توندوتیژی وەردەگرێ.

– تەیار نەکردن و بەسیاسی نەکردنی خەڵک:

ئەندیشەی تۆتالیتری؛ مانن ەوەی هێزی سیاسی لە دەست یەک حیزب و لابردنی هەموو جۆره چاودێریەکانی خەڵکییە. 7)) لە رێژیمە تۆتالیتێرەکاندا لە قابدان و تەیارکردنی خەڵک و پەیوەست کردنیان بە رێژیم زۆر بەهێزە، بەڵام لە رێژیمە ئۆتۆریتێرەکاندا تەیارکردن و بەسیاسی کردنی خەڵک و کۆمە‌ڵگە زۆر لاوازە و هەوڵ دەدەن نەزمی کۆمەڵایەتی بپارێزن. 8)) واتە بە پێچەوانەی رێژیمە تۆتالیتێرەکان، ئۆتۆریتێرەکان هەوڵ نادەن پێکهاتەکانی کۆمەڵگە دەستکاری بکەن.

– لاوازبوونی ئیدۆلۆژی:

ئەندیشەی تۆتالیتێری، هەوڵ دەدات بۆ شێوە پێدان بە کۆمەڵگە بە پێی ئیدۆلۆژی حیزبی و بە کارهێنانی هەموو ئامێرهکان بۆ بەرهەم هێنانی ئەم دەستوورە؛ بۆ نموونە ئیدۆلۆژی نازیسم کەوە کوو تۆتالیتر بوو لە ڕێگەی بانتر بوونی ڕەگەزی و ناسیۆناڵیزم تا هەتاکوو لە ناو چوون هەوڵی دا و هەروەها ئەندیشەی فاشیسم بۆ زیندوو کردنەوەی شارستانیەت و سەر بڵیندیەکانی پێشوو هەوڵی دا. 9)) لە رێژیمە ئۆتۆریتێرەکاندا ئیدۆلۆژی یەکان ئەو هێزەیان نیە وەک رێژیمە تۆتالیتێرەکان دەست بە سەر هەموو پێکهاتەکانی کۆمەڵگە دا بگرن. واتا ئەوەی ئۆتۆریتاریزم لە تۆتالیتاریزم جیا دەکاتەوە ئەوەیە کە خواستی ئەوە لاوازە کە تەواوییەتی کۆمەڵگە یەکڕەنگ بکرێ. جیاوازی نێوان رێژیمە تۆتالیتێر و ئۆتۆریتێرەکان رێگە خۆشکەرە بۆ ئەوەی جیاوازیی نێوان دوو فۆڕمی گەوەرەی کۆنتڕؤڵی

دەسەڵات لە سەر ئۆپۆزیسیۆن و ناڕازیان بزانین.

نووسینی: زانکۆ یاری
بەکالریۆسی زمان و ئەدەبی ئینگلیزی

-___________________

سەرچاوەکانی وتارە کە:

Bernard, Berento. On Totalitarians, (1999-Paris). 1st-1 Edition, Plamna Press. Pages (46-48).

2- The Same Source: (On Totalitarians).

-3 کازمی، عەلی ئەسغەر، قەیرانی نوێخوازی و فەرهەنگ سیاسی لە ئێراندا، تاران: بڵاو کردنەوەی قدس، 1374).

-4 فەرهەنگی زانستی سیاسی، مینوو ئەفشاری ڕاد، چاپی یەکەم، بڵاو کردنەوەی چاپار، تاران،
1379 ،ل592 .

-5 تۆتالیتاریزم، تۆژینگەی زانستی ئینسانی، پاییز1358 ، بی جا، ل

9؛ فەرهەنگی سیاسی، داریوش ئاشوری، چاپی دەوازدەهم، مروارید، تاران،1358 ، ل.65

Lafont, Rubio. The Past of a Fancy, Investigation on-6 Communist View in 2th C. (1995-Paris), Galman Press. Page: (18).

7- The Same Source: (The Past of a Fancy, Investigation on Communist View in 2th C).

8- Benton, Philip, “An Introduction to Modern Politic, Liberal Democracy and Totalitarisme”, 2nd Edition.-(1987-Paris). Pages: (452-455).

9-Kolakowski, Leszak. The Totalitarisme and Lie, 3rd Edition, .(Rutledge Press-(1942-Amr), pages: (660